

A BÁRTFAI REFORMÁCIÓ STÖCKEL FELLÉPÉSE ELŐTT

CSEPREGI Zoltán

„Időközben meggondoltam, milyen savanyú volt nektek az evangélium íze, s ezért sokatokkal sok viszályom és háborúságom volt, ráadásul meggyőződéseim ellenére sok dologban engedtem, úgyhogy semmit vagy csak keveset építettem.”¹

Ilyen szavakkal búcsúzott Wolfgang Schustel egykori gyülekezetétől, a bártfaiaktól. Személyére ugyan már az Egyháztörténelmi emlékek szerkesztői is felfigyeltek, négy levelét is felvéve a gyűjteménybe, de komoly jelentőséget először az 1990-es évek kutatói tulajdonítottak neki. Vendelín Jankovič és Miloslava Bodnárová radikális, sőt anabaptista nézeteket fedeztek fel nála, s fontos szerepet juttattak neki Bártfa reformációjában.² Schustel életrajzának sok eleme egyértelmű adatok alapján rekonstruálható, pályafutásának kronológiája – annak ellenére, hogy fennmaradt levelei is sok önéletrajzi utalást tartalmaznak – mégis bizonytalan marad. A következőkben elsőnek a pontos terminusokat igyekszem rögzíteni, hogy aztán ezek hézagait biztonságosabban tölthessem ki.

Schustel a Passau melletti Griesbachból³ származott, de családjával együtt már korán Kassára került, így a krakkói matrikulába kassaiként jegyezték be. A forrásokban ma-

1 ACB nr. 6761 (1531.9.10.): „Unnd yn mittler tzeyt hab ich betracht, wie euch daß ewangelion Bauwr geschmeckt hat unnd ich vil tzańß unnd haderß mit vil darumb gehabt, darneben vil nach geben, daß wider mein gewissen war, unnd also nichtz oder wenig gepauth.”

2 Vendelín Jankovič: Dve postavy zo začiatkov reformácie v Bardejove [Wolfgang Schustel, Michal Radašin]. Historický časopis 38 (1990) 639–650; Ilpo Tapani Piirainen / Vendelín Jankovič: Reformationsbriefe aus Bardejov/Bartfeld. Ein Beitrag zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei. Neuphilologische Mitteilungen 92 (1991) 501–511; Miloslava Bodnárová: Die Reformation in den ostslowakischen königlichen Städten in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In: Karl Schwarz / Peter Švorc (Hg.): Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei. Kirchen- und konfessionsgeschichtliche Beiträge. Studien und Texte zur Kirchengeschichte und Geschichte 2,14. Wien 1996. 22–35; uő.: Reformácia vo východoslovenských kráľovských mestách v 16. storočí. In: Ferdinand Ulinčý (zost.): Reformácia na východnom Slovensku v 16. až 18. storočí. Acta Collegii Evangelici Prešovensis 2. Prešov 1998. 19–38.

3 ACB nr. 6761. Egyik könyvének széljegyzetében Schustel magát griesbachi születésűnek vallja: „Magistri Wulfgangi ex Griespach sum.” Alfred Zobel: Magister Wolfgang Sustelius, Morgens- oder Frueprediger in Görlitz († 17. Oktober 1553). Ein Pfarrerbild aus der Görlitzer Reformationszeit. In: Oberlausitzer Beiträge. FS Richard Jecht. Hg. Friedrich Pietsch. Görlitz 1938. 97–115, 97; uő.: Die Kirchenbibliothek in der Peterskirche zu Görlitz. Neues Lausitzisches Magazin 117 (1941) 94–129, 106. A család griesbachi eredetét megerősíti egy feltehető oldalági rokon 1511-es bécsi beiratkozása: „Joh. Schustl de Griespach presbiter” MUW II,382. Lorenz Schustel lőcsei polgár levele: ACB nr. 5121 (1522.3.12.).

giszterként említik.⁴ Legkésőbb 1524 végétől kezdve kassai prédikátor (tehát Johannes Henckel budai tartózkodása idején működik itt), de már 1527 elején bártfai prédikátorként találjuk,⁵ a következő évben mag. Kristóf plébános és az ágostonos barátok elűzése után⁶ ugyanitt átmenetileg elnyeri a plébániát is, de csak adminisztrátorként, mert egyik levelét ezután is káplánként szignálja, s később teológiai ellenlábasa, Matthias Binder szerepel a város plébánosaként.⁷

Időközben Egerben is értesültek a bártfai plébánosváltásról. A város ugyanis azt jelentette egyházi főhatóságának, hogy Kristóf lemondása után a megürült plébániát kollátori jogánál fogva Schustelre ruházta. Az ügyben illetékes Dombvásári Ferenc tarcafői főesperes 1528. május 12-én kifejtette a bártfai tanácsnak, hogy sem rá, sem a káptalanra nem tartozik a választás ügye, hanem kizárólag rájuk, a megerősítés joga viszont, amely nélkül egyetlen plébános sem működhet, a püspököt vagy vikáriusát illeti. Semmi rosszat nem tud Schustelről és erősen hiszi, hogy a saját lelki üdvük érdekében hozták meg döntésüket, sőt mint kegyes és tanult embert (*virum doctum et pium*) ő is ajánlja. Inkább hisz nekik, hogy a bűjt megszegése, amivel szintén vádolták őket, merő rágalom, s kéri, hogy a továbbiakban is jó keresztények módjára akadályozzák az efféle visszaélések terjedését.⁸

A bártfai plébánosválasztás ekkor nyilvánvalóan meghíúsult, Schustel leveleiben magát ezután is káplánnak, helyettesnek (*verweser*) emlegeti, aki az új plébánosra vár, s annak érkezétségéig igazgatja a plébániai gazdaságot, karban tartja az épületeket, szlovák káplánt szerez. Ellenlábasa ekközben nem más, mint az elűzött Kristóf, aki minden lehetséges fórumon, Makovicától Egeren keresztül egészen Bécsig igyekszik őt befeketíteni.⁹ Új plébánosról sokáig nem esik szó, az adminisztrátor pütkösdí királysága már legalább két egymást követő pütkösdőt ért meg, csak Schustel 1530-as távozása után derül ki, hogy végre van plébánosa Bártfának, s éppen ez a fejlemény váltotta ki a prédikátor végleges elutazását. Érdekes, hogy Schustel – szemben Kristóffal – soha nem nevezi nevén új előjáróját, aki szemben állt vele, aki a jót rosszal viszonzta, s aki alatt ezért soha többé nem akart szolgálni, végül akinek évekkel később megbocsátott és imádkozni kezdett érte. Az iránta tanúsított tisztelet nem lehetett túlságosan nagy. Ez az ellentét is hozzájárulhatott viszont Schustel alább ismertetendő határozott ígehirdetői önértelmezéséhez.¹⁰

4 ETE 1,378.

5 ETE 1,298.

6 ETE 1, 353, 355k, 358k, 378, 382.

7 ETE 1,244k, 298, 378; ACB nr. 6085; Miloslava Bodnárová: Reformácia v Bardejove v 16 storočí. In: Peter Kónya (zost.): Prvé augsburgské vyznanie viery na Slovensku a Bardejov. Acta Collegii Evangelici Prešovensis 5. Prešov 2000. 85-91.

8 ETE 1,378. A levél előzménye egy védekező írás, amelyben a bártfai magisztrátus értesítette az esperest, hogy a lemondott Kristóf helyére Wolfgang Schustelt választották meg, és hogy emiatt jogtalanul és alaptalanul vádolták be őket nála és az egri káptalannál. Pár héttel később kelt Máté nagysárosi prior levele, amely egyúttal az utolsó, a bártfai ágostonosokkal kapcsolatos forrás. Ez az írás már a rendház romos elhagyatottságáról tudósít. A város éppen arra kért beleegyezést a nagysárosi perjeltől, hogy eladhassák a konvent javait. Máté tiltakozott ez ellen. Kérte viszont, hogy Mátyás bártfai priort a szerzetesekkel, akik nyilván komoly sérelemként, támadásként élték meg a városból való kiűzetésüket, legyenek készek visszahívni. ETE 1,382 (1528.5.24.). Hosszú évtizedekig elhagyottan, romosan állt a templom épülete, míg a szlovák hívek temploma nem lett („templum slavonicum”). Johann Samuel Klein anyaggyűjtése: Országos Széchényi Könyvtár Budapest, Kézirattár, Quart. Lat. 1105:10r.

9 ACB nr. 6083, 6085-6086; Piirainen / Janković i. m. 504-506.

10 ACB nr. 6700 (1531.5.18.): „widerr im synt gstanden geystlich unnd weltlich, daß gleychen ewr pfarrer, der mich von wegen meyner wolthat auffß hohest betrubt hat”; uo. nr. 6761 (1531.9.10.): „Dar tzw hab ich

Schustelnek a bártfai plébánia ügyében a bártfai tanácshoz intézett öt levele sajnos keltezetlen, s a városi levéltárban egymás mellé vannak rendezve, így datálásuk problémás (egy hatodik egykorú, hasonló tartalmú, ugyancsak keltezetlen levelet ma Budapesten őriznek).¹¹ Jankovič 1530-31-re teszi őket, de a későbbiekben világos, hogy egyedül 1528-29 a szóba jöhető évkör.¹² 1530 elején ugyanis Schustel egy rövidebb krakkói megbízás kedvéért elhagyja Bártfát, hogy aztán soha többé ne térjen oda vissza.¹³ Ugyanazon évben már Wittenbergben találjuk, innen pedig Bugenhagen és Melanchthon ajánlására 1530 őszén Görlitzben lesz prédikátor.¹⁴

„Mikor Wittenbergbe értem, egy darabig várnom kellett Mártonra és Fülöpre, s mikor hazaértek, az volt a tervem, hogy Nürnbergben és Regensburgon keresztül Passaubá, a hazámba megyek meglátogatni a barátaimat, aztán pedig Bécsen át idejövök hozzátok. De Isten járványt küldött Lipcsére és környékére, amivel nagy drágaság jött, ezért elhatároztam, hogy Wittenbergben maradok húshagyó keddig. Időközben elküldték a görlitzi urak a jegyzőt lóval-kocsival Wittenbergbe prédikátort szerezni, így Melanchthon engem kért meg, menjek el oda.”¹⁵

Minden jel szerint itt házasodhatott meg. 1537-ben Schweidnitzből, 1540-ben Hirschbergből (Jelenia Góra PL) írt Bártfára, mikor az ottaniak arra kérték, keressen számukra prédikátort.¹⁶ Bártfa plébánosa ugyanis ott hagyta állását, ezért a tanács hosszú ideig tartó, óvatos papkeresésbe fogott. A tanácsurak Schusteltől, akivel keserű távoztása után néhány évvel kibékültek, kérték, hogy Sziléziából küldjön számukra a prédikatori állásra megfelelő embert. Schustel Schweidnitzből 1537. június 10-én kelt, és Hirschbergben 1540. március 7-én kelt leveleiben arról értesítette a bártfaiakat, hogy Sziléziában sok rajongót találni, de igazi keresztény (*christlich, christianus*, azaz evangéliumi szellemű) prédikátor alig akad. Kérésüknek megfelelő nőten és az igaz hitben járatos papot nem küldhet, mivel minden keresztény prédikátor már házas vagy házasodni készül. Mindkét esetben továbbküldte a leveleket Boroszlóba Johannes Heßnek, hátha ő tud valakit ajánlani.¹⁷ Schustel 1545-ben tért vissza Sziléziából Görlitzre, személyében 1545. december 6-án elsőként lépett házas,

verredt ewres pfarreß prediger nymer mer tzu seyn, wen er hat sich feyn dankpar gegen mir gehalten, daß ich warlich seyneß dinstz nicht beger, sundernn weyt von ym.“; uo. nr. 7779 (1535.3.18.): „also auch mein gebet ewrem pfarrer fur legenn“.

11 Evangélikus Országos Levéltár Budapest, AGE, Ia.24.4.2. Eredeti.

12 ACB nr. 6083-6087. Ezek közül valószínűleg a két legérdekesebbet választotta ki közlésre Jankovič és Piirainen (Piirainen / Jankovič i. m. 503-507), de legalább a többi háromban található információkat felhasználhatták volna az értelmezésnél (ACB nr. 6083, 6085-6086). Választásukat talán egyszerűen az motiválta, hogy az egyik közölt szöveg „windisch” prédikátort, a másik pedig szegény embereket („armen leuthen”) emleget. Meglepő, hogy bár dátum szerint említik a szintén nagyon informatív 1531.10.5-i levelet (Piirainen / Jankovič i. m. 503; ACB, D 78), tartalmával nem foglalkoznak. Következésképpen hat bártfai Schustel-levelet emlegetnek, azaz további nyolcra (ACB nr. 6410, 6669-6700, 6735, 6761, 7779) nem vesznek tudomást. A Schustel-levelek utáni lelkiismeretes bártfai kutatásért Prof. Dr. Martin Rotkegelnek tartozom köszönettel.

13 ACB nr. 6410. (1530.3.26.).

14 ACB nr. 6669 (1531.3.12.). Vö. Quellenbuch 32 (nr. 16; 1530.10.15); MBW nr. 1089 (1530.10.21.).

15 ACB nr. 6761 (1531.9.10.).

16 ETE 3,166, 443k. Schweidnitzre akár Johannes Henckel közvetítésével is juthatott! 1538-1540-ben a Hirschberg melletti Maiwaldau papja. Zobel i. m. 1938. 99.

17 A bártfaiak korábban is és közvetlenül is kértek Moibanustól és Hesstől papot, de ők alkalmas ember hiányában nem tudtak kérésüknek eleget tenni. ACB nr. 7779 (1535.3.23.); ETE 3,440k (1540.3.2.).

szakállas pap a Szt. Péter-templom szószékére. 45 kötetben 71 művet számláló könyvtárát örökösök hiányában az ottani egyházra hagyta, ahol így a sekrestye déli falát betöltő könyvespolcon együtt maradt. A gyűjteményben sok más egykorú papi bibliotékához hasonlóan részben egyházatyák, főleg Ágoston műveit, részben Luther, Melanchthon, Brenz és Bugenhagen íratait találni.¹⁸

Schustel biográfusa, Alfred Zobel a görlitzi és a sziléziai évek hányattatásainak legfőbb okát Schustel családosi voltában látta. Házasságára ugyan csak közvetett adatok utalnak, de annyi egyértelmű, hogy a görlitziek egészen 1545-ig nem barátkoztak meg a papok házasságának gondolatával. Schustel elődjének, Franz Rotbartnak is éppen ezért kellett távoznia 1530-ban,¹⁹ valószínűleg neki magának is 1536-ban, s évekig hasztalan próbálkozott bármilyen jogcímen visszatérni a városba, ahol feleségének örökrésze lehetett. Abból a körülményből, hogy utolsó könyvbeszerzése 1535-re tehető, Zobel arra következtet, hogy családosi emberként már nem engedhette meg magának a könyvvásárlást.²⁰ Sziléziában, ahol már minden „keresztény” prédikátor házas volt vagy házasodni készült, nyilvánvalóan könnyebb volt a helyzete.

A kronológiai nehézségek az életrajzban a krakkói tanulmányok elhelyezésével kezdődnek. A matrikulában ugyanis két kassai Wolfgang akad, egy *Volfgangus Volfangi* (1504 I. félév), aki a bursába is beiratkozott, és egy *Volfgangus Johannis* (1518.6.15).²¹ Jankovič az elsőt választja, így Schustel nála az 1480-as években születik, és eperjesi, kassai, bártfai lelkészkedése²² is jóval hosszabbra nyúlik. Ezeknek a tevékenységeknek az adatokkal való alátámasztása azonban nem vezet egyértelmű eredményre, Jankovič nyilvánvalóan több személyre vonatkozó információkat ötvöz egyetlen életrajzzá.²³ Az 1553-ban (akkor is pestisben) elhunyt Schustel így a kortársaihoz képest rendkívül magas kort ért volna meg. Életkorára csak egy homályos megjegyzést tesz történetünk hőse, valószínűleg 1528-ban, nevezetesen, hogy 24 éve szokása csepegni a papokat, a Jankovič-féle rekonstrukcióban ez felnőtt éveire vonatkozna (az 1504-es beiratkozástól pontosan ennyi is telhetett el), a másik kronológia szerint pedig ez csak annyit tenne, hogy „mióta eszéért tudja”.²⁴ Amennyiben a második beiratkozási adat mellett voksolunk, akkor Schustel 1500 körül születhetett és csak az 1520-as évek elején lehetett eperjesi káplán.

18 Alfred Zobel: Untersuchungen über die Anfänge der Reformation in Görlitz und der Preußischen Oberlausitz. Neues Lausitzisches Magazin 101 (1925) 133-188; 102 (1926) 126-251, 222-251; uő.: Die Kirchenbibliothek in der Peterskirche zu Görlitz. Neues Lausitzisches Magazin 117 (1941) 94-129; Ernst-Heinz Lemper: Görlitz und die Oberlausitz im Jahrhundert der Reformation. In: Erich Donnert (Hg.): Europa in der Frühen Neuzeit. FS Günther Mühlpfordt. Bd. 1. Vormoderne. Köln/Weimar/Wien 1997. 281-300, 288.

19 Zobel i. m. 1926. 223-225; Quellenbuch 31k (nr. 15-16).

20 Zobel i. m. 1938. 98-101, 108, 114.

21 AC 2,90, 185; Schrauf Károly: Regestrum bursae hungarorum Cracoviensis. A krakkói magyar tanulók-háza lakóinak jegyzéke (1493-1558). Magyarországi tanulók külföldön 3. Bp. 1893. nr. 298. Hogyha viszont a krakkói tanulmányok feltételezése csak az Achatius Hensellel mint krakkói magiszterrel való téves azonosításon alapul, akkor ennek a problémának nincs semmi jelentősége!

22 ACB nr. 7779 (1535.3.18.): „Ich begere auch hochlig, dise meine begir dem ersamen rath unnd gemein tzw Cassaw, Eperies unnd anderen steten kunth tzw thun...”; vö. Piirainen / Jankovič i. m. 504.

23 ETE I,189k: ez valószínűleg mag. Achatius Hensel; Iványi Béla: Eperjes szabad királyi város levéltára. 1245-1526. I-II. Szeged 1931-1932. Acta litterarum ac scientiarum reg. universitatis Hung. Francisco-Josephinae, Juridica-politica II-IIa. 412, 443 (nr. 1114, 1161). Az itt 1514/15-ből említett mag. Wolfgang prédikátor sem feltétlenül Schustellel azonos.

24 ACB nr. 6084 (Piirainen / Jankovič i. m. 506): „...eß nu meyn gwonhayt kumen schir von 24 jaren herr, dy pfarrer unnd briester auß tzw richten...”.

Schustel pályájának két biztosan datálható pontja Magyarországról Wittenbergbe, majd Görlitzre távozása (1530), illetve Kassáról Bártfára való meghívása (1526 végén, Valentin Eck városbírósa idején). A prédikátor ugyanis 1527 elején már Bártfáról írja meg a kassaiaknak, hogy két a szószékükön leszolgált (és részben ki nem fizetett) év után miért nem megy vissza hozzájuk: „Ha Isten is úgy akarja, több adventben már nem prédikálok Kassán!”²⁵ Ez alapján nemcsak kassai működését tudjuk az „1524 adventje – 1526 ősze” intervallumhoz kötni, hanem bártfai alkalmazásának kezdőpontja is kézenfekvő: 1526 vége. A kérdéses datálatlan bártfai levelek közül az első másfél év addig eltelt szolgálatot emleget, ráadásul nyári időre is utal, vagyis 1528 nyarán íródhatott, s a többi négy is ettől számítva egy éven belül, 1529 elejéig.²⁶

Schustel egyik rejtélyes mondata ugyanekkor úgy hangzik, hogy amikor két éve Bártfán, aztán Eperjesen és Kassán (mielőtt Luther bármilyen szerepet játszott volna) a betegek és a terhes asszonyok számára enyhítette a böjti előírásokat, akkor ezt senki sem ellenezte, mert a skolasztikus teológusok is így tanítottak. Érdemes ezt a passzus hosszabban idézni:

„Annak idején, amikor Kassán szolgáltam és böjti időben a beteg öregeknek és a terhes asszonyoknak megengedtem teljes ételek fogyasztását, érkezett néhány fiatalember, betértek a kocsmába és vajjal-tojással kezdtek dőzsölni arra hivatkozva, nemcsak a városban, hanem az egész vidéken a barátok és a papok előtt, hogy én engedtem meg, a hír eljutott Egerbe, erre engem beidéztek oda. Aztán, amikor viharkárok estek, az terjedt el, hogy én voltam az oka. Hogy most a népet megfékezték és nem tűrik ezeket a visszaéléseket, az a hiedelem, hogy a böjt ellen prédikálni eretnek és lutheránus szokás. Ha két éve [1527 tavaszán?] itt, aztán Eperjesen és Kassán, mielőtt Luther divatba jött volna, megengedtem ezt az említett személyeknek, senki sem volt ellene, hiszen így tanítja Tamás is meg a többi szentenciárius. Aztán mikor itt elkezdtem az igazi böjtről és ünnepről beszélni és bíráltam a visszaéléseket, ellenem fordultak nem kis személyek, akik még ma is kiforgatják a szavaimat. Azt állítják, hogy tiltottam a böjtot és az ünneplést, s előírtam böjtben a hús fogyasztását.”²⁷

Mivel a kassai esetet (1526 tavaszán) az Egyháztörténelmi emlékekben olvasható levél is egyértelműen dokumentálja,²⁸ valószínűleg ezt az utalást az 1510-es évekre érteni (ahogy ezt Jankovič teszi), hisz Luther tényleg csak 1526 körül kezdett a szabad királyi városokban valamiféle szerepet játszani. Az „aztán” (*dar nach*) szót ezért semmiképpen nem érthetjük itt időhatározónak, csupán kötőszónak, hiszen Schustel dokumentálhatóan Kassáról jött Bártfára, és nem fordítva, még ha eperjesi tartózkodását nem is tudjuk időben pontosan elhelyezni (valószínűleg Kassa előtt lehetett ott). A prédikátor igen sokat foglal-

25 ETE 1,298 (1527.1.15.): „Kayn adventh, ob Got wele, czw Cassaw mer czw predigen.”

26 ACB nr. 6083: „Wenn ich hab mir gantzlich vorgesetzt, mein fuß weytter tzw setzen, auch dise ii jar in meinen wil nye kumen ist noch denn aller kleynisthen gedanken nye gehabt, hie tzw pleyben.” Piirainen / Jankovič i. m. 505: „Biß auff dy Ostern wil ich e[uer] h[errschaft] predigen, schikt dy weyl ein pfarrer.”

27 ACB nr. 6087 (Piirainen / Jankovič i. m. 504): „Wenn vor tzw way jaren hie dar nach tzw m Eperies, auch tzw Cassaw, ee dann Luther auff kam, hab ich daß denn obbestimptenn person drlawpt unnd nyemant war dar wider, dy weyl daß lere Thomas unnd dy anderen sentenciarii.”

28 ETE 1,244k.

kozik rágalmozói (*afterkoser*) cáfolatával, egyiküket név szerint is emlegeti, ez valamikori főnöke, Kristóf bártfai plébános. A bőjtrel kapcsolatos rágalmaknak – ahogy maga is írja – biztosan sokan hitelt adtak, de arra is van adatunk, hogy olykor éppen a prédikátor védekezése talált meghallgatásra.²⁹

Bártfa első reformátorát kereshetjük-e Schustel személyében? Egy Bártfán 1527 január 15-én kelt (legkorábbi fennmaradt) levelében felpanaszolta a kassai magisztrátusnak, hogy se írásos, se szóbeli felszólamlása ellenére nem fizették ki, ezért volt kénytelen a városból távozni. Ha egyhangúlag visszahívnák és kifizetnék a tartozást, akkor visszatérne, amúgy meg bízik benne, hogy Isten küld nekik egy igaz és tanult férfiút (*ayn frumen unnd gelehrten man*) maga helyett. 1528-ban már nem csak a fizetség elmaradása miatt panaszkodik, hanem a kassaiak közötti széthúzással is okolja a városból való távozását.³⁰ E levelekben már egyértelműen reformatori hangot üt meg, 1527-ben az apostoli üdvözlét aktualizálja az újévi köszöntéshez és a záró üdvözlét is bibliai parafrázis (I Pt 1,7 par). Az új prédikátort kívánó fordulatba a *fromm* melléknévnek sokkal inkább a lutheri 'igaz, istenfélő', mint a Luther előtti 'derék, tisztességes' jelentését hallhatjuk bele (ld. fent I.2), mely utóbbit másutt Schustel is minden további nélkül használja.³¹ A lutheri stílusú bevezető és záró üdvözltek a Bártfán őrzött datálatlan levelekben is vissza-visszaköszönnék.³²

A reformatori tanítás explicit megfogalmazását azonban viszonylag későn, 1530 tavaszán találjuk Schustel fennmaradt szövegeiben. Ennek a késedelemnek a feltételezhető okaira a fejezet végén visszatérek. A szöveghelynek mégis az ad jelentőséget, hogy Schustel ugyan már Bártfáról való távoztában, mintegy búcsúlevelében, de még wittenbergi tartózkodása, Lutherrel és Melanchthonnal való személyes találkozása előtt inti híveit:

„Emlékezzék Bölcsességetek, hogy mi kizárólag Krisztus által és senki más által vagyunk Isten szeretett gyermekei, és általa lett kegyelmes és irgalmas Atyánk, aki minket Krisztus által véd és oltalmaz.”³³

Anabaptista volt-e Schustel? Ezt a hipotézist a következő érvek hivatottak alátámasztani:

- Schustel a világi hatalom (a világi kard) segítségével igyekezett a bártfai polgárokat tanítása betartására szorítani s így egy „őszövetségi vallási köztársaságot” létrehozni.³⁴
- Bártfai híveit esküvel megpecsételt szövetség megkötésére próbálta rávenni, akár csak Thomas Müntzer tette Allstedtben és Mühlhausenben.

29 ETE 1,378.

30 „...ewr czwitracht isth auch eyn ursach gewesen, warumb ich Kasschau vorlassen hab”. ETE 1,298, 424.

31 ETE 1,298; ACB nr. 6083, 6086.

32 Piirainen / Jankovič i. m. 503-507; ACB nr. 6083.

33 ACB nr. 6410 (1530.3.26.). Ezt a levelet is, mint Schustel leveleit általában, lutheri (azaz apostoli) bevezető és záró üdvözlét keretezi!

34 ACB nr. 6085: „Tzwm ersten istz ewer w[eisheit] offenwar, alß ich war angesagt derr kirchen, wie ich wolt behalten daß geystlich schwerdt unnd e[uer] v[eisheit] befelhen daß weltlich, wen ich wil mit derr fidel nicht wucheren, Waß ich mit Worten nicht kann schaffen, das selbig e[uer] w[eisheit] schafft mit der tath, wenn dar auß kumpt grossere forcht unnd gehorsam.” Vö. Piirainen / Jankovič i. m. 506. Bodnárová i. m. 1996. 26: „eine Art alttestamentliche geistliche Republik”.

- Leveleiben felbukkan a szertartásokkal kapcsolatban az *affenspiel* 'majomparádé' szó, melyet a reformációtörténeti irodalom Müntzerrel asszociál,³⁵ Schustel ráadásul a kiválasztottakat is emlegeti.
- A liturgikus cselekmények helyébe radikális egyszerűsítéssel egyedül a hit és szeretet aktusát, valamint a hálaadó éneket helyezte.
- Melancthon is szükségét érezte a görllitziek előtt hangsúlyozni, hogy Schustel sem nem anabaptista, sem nem zwingliánus.

1) Jelentős különbség Schustel és a „kardosoknak” is nevezett szombatosok (ld. alább III.6) között, hogy a prédikátor nem az emberi találmányok ellen, hanem éppen azok védelmében hívta segítségül a városi karhatalmat. Bártfai működése idején Schustel meglepően visszafogottan nyilatkozott az egyház középkori örökségéről, a miséről, a kegytárgyakról, a szentekről, s mint az iménti idézetben láttuk, a böjtről és az ünnepekről. A világi kard igénybevételével kapcsolatos egyik konkrét példa éppen a türelmetleneket igyekszik megzabolázni:

„Negyedszer megesett, hogy az egyik káplán, Gábiel, bement a kereszttel az egyik gazdához, Lucas Schusterhez, erre ő az egész nép előtt szégyenszemre csúful bánt vele, meg is fenyegette. Ezért kérem, hogy büntessék meg elrettentő például mások számára, éppen akik előtt ezzel a gazemberségével dicsekedett, hogy egy ilyen makacs kosból engedelmes bárány váljék. Nem mehetünk fejfel a falnak, ahogy néhányan gondolják, hanem amint Pál mondja, a hitben gyengéket el kell túrni és szeretettel tanítani, nehogy úgy éljen köztünk minden bálványukta, ahogy éppen jónak látja.”³⁶

A hitben gyengék eltűrésének ilyen követelése minden másra inkább vall, mint anabaptista, „kardos” tanokra. Teljesen tudatosan fordul szembe a radikális mozgalmakkal, amikor makrancos báránykáit hangsúlyozottan nem hitetlen, hanem engedetlen keresztényeknek mondja.³⁷

2) Schustel valóban a következő feltételt szabta a bártfaiaknak:

„Hogy másképp itt nem maradok, csak ha ki-ki megfogadja a kezembe, hogy ezeket a cikkeket megtartja, s ennek a tanács előtt kell történnie, úgyszólván egyazon naphoz az egész község és minden céh összegyűlik. S aki ezeket a cikkeket megszegné, az a kihágás mértéke szerint szenvedje el büntetését.”³⁸

Ilyen véd- és dacsövetség viszont, mint fent láttuk, nemcsak Müntzer, hanem Speratus pályáján is előfordult.

3) Az *affenspiel* szó hozzátétőleg ugyanolyan gyakorisággal fordul elő Luthernél, mint Müntzernél, s az életmű terjedelme folytán a szótárak Lutherből merítik a legtöbb példát.³⁹

35 Franz Lau: Reformationsgeschichte bis 1532. In: Die Kirche in ihrer Geschichte Bd. 3. Lieferung K. Göttingen 1964. K 25; Biographisch-bibliographisches Kirchenlexikon. Hg. F.W. Bautz. Bd. 6. Hamm 1993. 329-345. http://www.bautz.de/bbkl/m/muentzer_t.shtml

36 ACB nr. 6085. Az utolsó mondat explicit utal I Cor 8-ra, többek között ezt a példát idézi Luther is 1522-ben az Invocavit-prédikációkban.

37 Piirainen / Jankovič i. m. 505: „unnd ungeharßame christen (ich sag nicht unglawbige) sol mann dartzw tzingen”.

38 ACB nr. 6086. (10. cikk).

39 Pl. Jacob und Wilhelm Grimm: Deutsches Wörterbuch. Band 1. Leipzig 1854. Reprint: München 1984. 183.

A tartalmi különbségek is szembeötlőek: Müntzernél már a Szentírás és a keresztség is a „majomparádé” kategóriájába tartozik. Schustel szóhasználata egyértelműen Lutherével mutat rokonságot. Még ennél is fontosabb körülmény azonban az, hogy Schustel leveleiben ez a szó kizárólag wittenbergi tartózkodása után fordul elő, azután, hogy több hónapja volt a lutheri tanítás és írások közvetlen megismerésére, s pont ebben az időszakban nem lehetett kitéve az anabaptista teológia hatásának. A „majomparádé” emlegetése összefügg nála azzal a fordulattal, hogy immár nyíltan polemizál a mise és az üdvösségszerző cselekedetek ellen. Ugyanez az időrendi megfigyelés érvényes a kiválasztottak emlegetésére. Bártfán még Jóbot, Ábrahámot, Mózeszt és Dávidot nevezi kiválasztottnak, s csak 1535-ben Görlitzből kelt levelében nevezi a bártfaiakat „Krisztusban kiválasztott testvéreinek”.⁴⁰

4) A radikális liturgikus újítások feltételezésének egyetlen alapja az 1531. október 5-én Görlitzből kelt levél, melynek dátuma ugyancsak óvatosságra int minket, de a szöveg értelmezésével is vigyázni kell:

„Ahogy Isten nem várja el és nem veszi figyelembe törvényének külső betöltését, még kevésbé akarja emberi találmányainkat és majomkodásunkat (*affenspil*) fa-cipőben, paprikajancsiként, képekkel, zárandoklatokkal, búcsúkkal, böjtökkel, misékkal, vigíliákkal, a kereszt jelével, hanem az ének minket szolgáljon, hogy ki-ki megértse és felidézze benne a hitet, a szeretetet és a hálaadást, ugyanígy áll a misével is, hogy két szín alatt nyújtják kinek-kinek a testet és a vért, hisz a szertartásunkat Krisztus rendelte el, és nem akarja bűvészkedésünket (*gauklerey*) gyertyalánggal, mécsesekkel, mert az Atyaisten az Ószövetség minden istentiszteletét megszüntette és Krisztusra alapozta.”⁴¹

Az éneklésre vonatkozó passzus nem szól másról, mint az érthetőségről, tehát a szertartás nyelvéről, de közvetlen ezután az úrvacsorának kifejezetten lutheri szellemű emlegetése eloszlatja a szöveg spirituális értelmezésének minden lehetőségét. A folytatásban szó esik ugyan arról, hogy Isten elvet minden szertartást és imát, de ezzel a kiegészítéssel: „ha nem Krisztus által történik”. Az idézett mondat azt a feltételezést is bőségesen cáfolja, hogy Schustel az ószövetségi törvény rigorózus betartását kívánta volna Bártfán karhatalommal kikényszeríteni.

5) Mindenképpen elgondolkodtató, hogy Melancthon szükségét látta közölni a gör-litziekkel: Schustel „nem barátkozik felforgató és keresztényietlen szektákkal, mint az újrakeresztelők vagy a zwingliánusok”.⁴² Érezhetett valami szokatlant Schustel személyiségében vagy gondolkodásában, ami a radikálisokra emlékeztette, s ezért tartotta fontosnak a prédikátor leendő híveit előre figyelmeztetni, így a várható gyanakvást és bizalmatlanságot tekintélyével előre eloszlatni. Schustel hajlott a moralizálásra, s az általa hirdetett evangélium saját tapasztalatai szerint is igencsak „savanyú” volt.⁴³ A következőkben ezt a talán nem annyira szimpatikus, de mindenképp eredeti tanítást, a savanyú evangélium mibenlétét igyekszem megközelíteni.

40 ACB nr. 6085, 7779.

41 ACB, D 78. Vö. ACB nr. 6761: „vil gsank muß ab”.

42 MBW nr. 1089: „So ist ehr nicht geneygt zu aufffrischen und unchristlichen secten, als die widerteuffer oder Cinglianer...”

43 ACB nr. 6761.

Schustelnek bártfai idejéből két, közel egykorú tételsora maradt fenn, ezek más-más aktuális igényt szolgáltak, tartalmuk meglehetősen vegyes, átfedés is van közöttük. Először 14 cikkben sorolja fel tervezett távozásának okait, majd szintén 14 cikkben foglalja össze Bártfán maradásának feltételeit.⁴⁴ Kifejezetten dogmatikai gondolatokat ezekben az iratokban ugyan (céljuknak megfelelően) nem találni, de anyagi és ügyviteli követelések mellett kifejezetten sokat foglalkoznak egyházfegyelmi kérdésekkel. Schustel fellép bennük az ünnepnapok kocsmázás, általában a bögrecsárdák ellen és nagy súlyt fektet az ünnep megszentelésére, a templomlátogatásra, az ígehallgatásra:

„Hetedik cikk. Hogy minden polgár vasárnap délelőtt jöjjön a templomba az isteni ige hallgatására, mely egyedül üdvözít, mint Péter mondja első levelében, és hogy úgy viselje magát, hogy csak akkor menjen ki, ha egy cikk már befejeződött, s ne olyan hirtelen rohanjon el.”⁴⁵

Az a téma, hogy a prédikátor hajlamos volt akár név szerint is kiprédikálni híveit, s ezek erre megtorlásul visszatartották pénzbeli járandóságát, mindkét iratban előjön. Az idézett cikk olyasmire utal, hogy a dacos polgárok akár prédikáció közben is kimentek a templomból, hogy ne kelljen végighallgatniuk erkölcsük ostromozását. Vissza-visszatér a tételekben a polgárság neheztelése, hogy rossz néven vették a prédikátortól, ha az züllöttnek, paráznának vagy rágalmazónak titulálta őket szentbeszédeiben, Schustel erre válaszul azt vágja a szemükbe, hogy őt legszívesebben madárijesztőnek tartanák a szószéken, aki tétlenül és némán hagyja, hogy a saját fejük után menjenek.

Nemcsak a dogmatikai kérdések hiánya feltűnő itt, hanem az is, hogy egyáltalán nem esik szó a liturgikus szertartások látogatásáról, a szentségek vételéről. Rejtélyes, honnan veszik David P. Daniel és Miloslava Bodnárová, hogy Schustel Bártfán a városi tanács üléssein szorgalmazta volna, hogy az egyház tanítását megújítsák, a mellékoltárokat, a szentképeket, miseruhákat és a szentségtartókat bálványimádó külsőségekné minősítette, eltávolításukat javasolta, továbbá a különböző liturgiai cselekményeket, a misét, a szentek tiszteltét, a bűnt elutasító tanokat hirdetett, s a bűnbocsánattal kapcsolatos visszaélések miatt is tiltakozott.⁴⁶

A szövegekből világos Schustel prédikátori önértelmezése. A káplánok dolgába, a misézésbe és a szentségek kiszolgáltatásába nem ártja magát, a plébániát is csak kényszerből és átmenetileg igazgatja, míg a város nem talál új plébánost. Őt az ige szolgálatára hívták meg, ezért a liturgia kérdéseivel a két tételsorban szándékosan nem foglalkozik, csak az ünnepnapok templomozás révén való megszentelésével. A Timóteusnak és Titusznak adott páli megbízás alapján (II Tim 4,2; Tit 2,15) viszont ide tartozónak véli a polgárok erkölcsi fölött való örködést is. Az általa érvényesíteni akart erkölcsi norma ebben a meglehetősen aszketikus imperatívuszban foglalható össze: „hagyjátok a földi és érzéki dolgokat!”⁴⁷

Szerencsés körülmény, hogy ennek a szigorú etikának a dogmatikai megalapozása is ránk maradt, ugyan „Wittenberg utáni”, Görlitzben 1531-ben kelt megfogalmazásban,

44 Piirainen / Jankovič i. m. 505-507; ACB nr. 6086.

45 ACB nr. 6086. Vö. nr. 6735.

46 David P. Daniel: Bartfeld/Bardejov zur Zeit der Reformation. In: Karl Schwarz / Peter Švorc (Hg.): Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei. Kirchen- und konfessionsgeschichtliche Beiträge. Studien und Texte zur Kirchengeschichte und Geschichte 2,14. Wien 1996.37-49, 41; Bodnárová i. m. 1996. 25.

47 ACB nr. 6410 (1530.3.26.): „last farren, waß do erdisch unnd sinlich ist”.

de ezek a gondolatok tökéletesen összhangban vannak a Bártfán korábban foganatosított gyakorlati intézkedésekkel. A nézet kifejtése és megokolása ráadásul annyira eredeti, annyira nem sorolható egyetlen ismert reformációs teológiai irányzathoz sem, hogy ebben minden bizonnyal Schustel saját ötletét láthatjuk:

„Látjuk, hogy Isten törvénye nem más mint az ő isteni tanítása és útmutatása az istenfélő, szerető és fegyelmezett életre, arra, amit Isten tőlünk az Ószövetségben követelt: hit és szeretet iránta és majdan Krisztus iránt az áldozati törvények által, szeretet a felebarát iránt a büntető törvények által, mint kezét kézéért, szemét szemért, melyek a testvéri szeretetet és békét kívülről védik és tartják meg. Ezt teszi most a császári bíróság és a világi hatalom; hogyha ezt Krisztus szolgálja az igével nem érik el, akkor a többség a büntetéssel kényszeríti ki. Az erkölcsi törvény által pedig Isten önfegyelmet parancsol magunkkal szemben, úgyhogy a külső törvények Isten szemében nem számítotak és nem számítanak, nincs rájuk szüksége, nem akar mást, csak hitet, szeretetet és önfegyelmet, amit az Ószövetségben a próféták által követelt meg.”⁴⁸

Ebben a levelében Schustel hosszan és élvezettel, bibliai példák segítségével fejtegeti a hit-szeretet-önfegyelem erények triadikus formuláját, hogy aztán Deuteronomium 10,16-ot alkalmazva ennél a meghökkentő exegézisnél lyukadjon ki: „Isten tehát azt kívánja, hogy a szívünket metéljük körül, ez az önfegyelem.”

Ezeket a sorokat olvasva egyre kevésbé csodálkozunk rajta, hogy a bártfai polgárok szájában megsavanyodott az evangélium édes teje, s kapcsolatuk a prédikátorral megromlott. A bártfai levéltár irataiból ugyan nem következik, hogy a „radikális újitó” Schustelt elbocsátották volna hivatalából, mint az idézett kutatók állítják, épp ellenkezőleg, eredménytelenül szorgalmazták visszatérését, de az is egyértelmű, hogy a prédikátor kevés támogatót tudhatott maga mögött a tanács és a lakosság köreiben. A távozó lelkes is tisztában van vele, hogy alig ketten-hárman várják vissza, de ez elég is lenne neki, ha a visszahívás magától Krisztustól jönne.⁴⁹ Ha összehasonlítjuk a Kassára és a Bártfára közel egy időben küldött levelek hangvételét, arra jutunk, hogy Schustel inkább érezte elvbarátainak a kassaiakat, mint a bártfaiakat. Kassán a reformáció tanai ezekben az években valószínűleg elterjedtebbek és elfogadottabbak voltak, mint a sárosi városban. Érdekes az a bibliai kép, amit Schustel Bártfáról való távozására alkalmaz:

„Úgy jártatok, mint a jeruzsálemiek, akik mikor méltatlannak bizonyultak Isten ígéjére, a 12 apostol a pogányokhoz fordult. Ezért úgy látom, Isten nem akarja, hogy ígéjét hirdessem nektek. Mert ha akarná, meg is valósulna. Lássátok, mennyi gyalázkodást viseltem el mindannyiottoktól, hogyan küzdöttetek az isteni ige ellen sörözőkben és borozókban. Isten ígéje alul maradt, szégyenetek bebizonyosodott.”⁵⁰

A Schustel prédikációiról alkotható képet jól egészítik ki a Görlitzben fennmaradt adatok. 1531-ben Donatus Axt ostritzi plébános panaszolta be a görlitzi tanács előtt azért, mert a szószékről személyét gyalázta. 1535-ben pedig azzal a javaslattal állt elő a prédikátor, hogy vegyék be a város törvényeibe a nők öltözködésének szabályozását, s írják elő

48 ACB, D 78 (1531.10.5.).

49 ACB nr. 6669-6700 (1531.3.12.-5.18.).

50 ACB nr. 6735 (1531.7.5.).

számukra szájuk elkendőzését. Ha igaz, hogy nem sokkal ezután nősülhetett meg, akkor valószínűleg az egyik kendőzetlen ajakú hajadon csábításának esett áldozatul. 1539-ben végül, amikor a görlitz-i tanács meghívta a várostól északra fekvő Sohra faluba, az amúgy eredménytelen meghívólevél a következő szavakat tartalmazza: „híven szolgálj Sohra népének az ige feddő szavával”. A görlitziek bizonyára el sem tudták képzelni, hogy egykori prédikátoruk más üzenetet is képes volna felfedezni a magyarázott igében, mint erkölcsi intést vagy a bűnők ostromozását. Hit, remény, fegyelem: számára is tehát e három maradt meg bártfai éveiből! Igehirdetési stílusáról egy kortársa, az iskolamester Lasius szarkasztikusan úgy nyilatkozott, hogy olvasott ember benyomását keltendő idézetet idézetre halmozott annyira, hogy gondolatmenete már nem volt követhető, és józan érvelés helyett szörnyű ordítózással árasztotta el az ott ülőket.⁵¹

Még egy fontos kérdésre rá kell irányítanom a figyelmet a Wittenberg előtti és utáni Schustel magatartásában. Eddig is hangsúlyoztam, hogy valószínűleg (erkölcs)prédikatori önértelmezéséből fakadóan tartózkodott az igeszolgáltatón kívül eső szertartások kritikájától, de egy visszatekintő megjegyzésében ezt azzal is magyarázza, hogy tekintettel kellett lennie paptársaira és a nép megrögzött szokásaira:

„Ha igazán az evangélium szerint szeretnénk cselekedni, akkor a halotti miséket, zugmiséket, vigíliákat teljesen le kell állítani és más nagy viszárlásokat is. Ha én ezt, mikor uraságotokhoz jöttem, elkezdtem volna, a káplán és a plébános úgy kiabáltak volna rám, mint farkasra (*wolf*), hogy tönkreteszem a megélhetésüket. Mert mindketten így is tettek, amíg nálatok voltam. A köznép ugyancsak nem bírja ezt elviselni, s ha így jártam volna el, nem kaptam volna cserébe mást, csak jégesőt, civakodást, rágalmozást és eretnekezést.”⁵²

Ezeknek az ügyeknek természetesen anyagi vonatkozásai voltak, változtatásra csak a tanács széleskörű támogatása mellett lehetett gondolni, hisz a kieső papi jövedelmeket valahonnan pótolni kellett, de ez a széleskörű támogatás nyilvánvalóan hiányzott Schustel mögül. Mindkét cikksorozatában előjön az a probléma, hogy a rá haragvó polgárok visszatartották a plébánia járandóságait, ezért ő nem tudta a neki alárendelt káplánokat etetni.

A Schustel által adott magyarázaton kívül adódik egy másik lehetőség is, az hogy a hitújításnak ezek a témái a prédikátort nem is érdekelték, mielőtt Wittenbergbe nem ért. Krakkóból küldött leveléből kiderül ugyan, hogy tisztában van a reformatori teológia alap gondolatával, a *solus Christus* tétellel, de nem biztos, hogy ugyanígy tisztában volt e tétel minden gyakorlati következményével, amíg ezeket Szászországban személyesen meg nem tapasztalta. Ezt a lehetőséget támasztja alá Görlitzből írt leveleinek neofita lelkese-dése, hisz ezekben a sorokban egészen Luther hevületével kel ki az egyházi visszaélések, a hagyományos szokások „majomparádéja” ellen. Mintha be akarná hozni, amit bártfai évei alatt elmulasztott, mintha bántaná, hogy egykori prédikációiból még hiányoztak ezek a reformgondolatok:

51 Zobel i. m. 1938. 111-113: „Sistelius multae lectionis famam captabat, multas scholasticorum sententias congerens et quia solidam rationem theologicam rerum non erat adeptus, insano clamore assidentium implebat, nihil neque proponens neque explicans.” Olvasottságához nem férhet kétség, ezt könyveit tartó széljegyzetei bizonyítják.

52 ACB nr. 6761 (1531.9.10.).

„Ezért félre minden ünneppel, böjttel, szentekhez való imával, ugyanígy a zarándoklatokkal és örült fogadalmakkal, röviden: álljunk le az egész majomparádéval, amit eddig ezekkel műveltünk.”⁵³

Nagyon távol járnak az igazságtól a bártfai reformáció azon kutatói, akik képrombolót látnak Schustelben, hisz ő minden jel szerint csak a nevében volt farkas, nem a kardot, hanem a nyelvét forgatta, és a szószékről hirdetett savanyú evangéliuma nem győzte meg a polgárok jelentős részét. Ez a siker itt a morvaiglói születésű Esaias Lang prédikátorra várt.

Wolfgang Schustel helyét Bártfán pár évre Esaias Lang (1504-1578) foglalta el, akiről a szakirodalom azt feltételezi, hogy anabaptista jellegű tanok hirdetése miatt volt kénytelen távozni szülővárosából, Morvaiglóról.⁵⁴ Lang családos emberként érkezett Bártfára, mikor enne híre ment, az illetékes egyházi személyek az eltávolítását követelték. Az egri püspöki helynök egyben kalocsai prépost, Mihály 1534 kora tavaszán Kassáról küldte a harmadik felszólítását a bártfai plébánosnak, hogy a már máshonnan is elüldözött feleséges, gyermekes prédikátort bocsássa el. Levelében hangsúlyozottan tiltakozott a két szín alatti áldoztatás miatt. Kérte, hogy az említett tévelygőt tiltsa el az egyházi hivataltól. Biztosította Matthias Binder plébánost, hogy ha fellépése miatt plébániáját vesztené, Egerben kaphat állást.⁵⁵

Ferdinánd király sem nézte jó szemmel Esaias bártfai ténykedését. Prágából 1534. június 7-én kelt levelében megparancsolta a városnak, hogy az említett prédikátort, akinek rossz erkölcsi és gonosz tanítása miatt Morvaországból távoznia kellett, azonnal vegyék őrizet alá, majd pedig adják át Mihálynak, az egri vikáriusnak.⁵⁶

Néhány hónap elteltével Ferdinándnak ismét üzennie kellett Bártfára. November 11-én Bécsből fedtte meg a várost. Azt gondolta, hogy előbbi parancsának híven engedelmeskedve az Esaias nevű eretnek prédikátort már rég bilincsekbe verték, vagy legalább elbocsátották hivatalából. Ezzel szemben arról értesült, hogy még most is köztük van és eretnokségét a város hozzájárulásával nyilvánosan hirdetheti. Ezért újra a legszigorúbban megparancsolta, hogy azonnal fogják el és további intézkedéséig tartsák is fogva.⁵⁷

Ferdinánd 1535. március 20-án, csaknem egy évvel az első parancsa után bár nyugtázta, hogy Esaias eltávozott Bártfáról, mégis kénytelen volt nehezteléséről hírt adni, ugyanis arról értesült, hogy hozzá hasonló eretnekek (talán morva hutteriták?) zavarták meg a város nyugalmát. Tiltakozott az ellen, hogy a plébánost, aki közreműködött Esaias elűzésében, elmozdítsák helyéről. Fej- és jószágvesztés terhe mellett megparancsolta nekik, hogy az igaz és bevett vallás korábbi gyakorlatán ne változtassanak, hites plébánosukat pedig kövessék.⁵⁸

53 ACB, D 78 (1531.10.5.).

54 Bodnárová i. m. 1996. 30; Ferdinand Schenner: Beiträge zur Geschichte der Reformation in Iglau. II. Zeitschrift des deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens 16 (1912) 84-102, 91k; Ioannes Samuel Klein: Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger in allen Gemeinden des Königreichs Ungarn. I. Leipzig-Ofen 1789.173-176. Nem lehet azonos azzal a boroszlói Esaias Langgal, aki 1509-ben iratkozott be Lipcsébe: Georg Erler (Hg.): Die Matrikel der Universität Leipzig. Bd. I: 1409-1559. Codex diplomaticus Saxoniae regiae II. 16. Leipzig 1895. 494.

55 ETE 2,336k (1534.3.16.)

56 ETE 2,356k.

57 ETE 2,370k.

58 ETE 3,21k.

Bártfán az anabaptista tanokat hirdetőket, ha korábban meg is fordultak ilyenek a városban, a 30-as évek közepétől már biztosan nem nézték jó szemmel. Erre utal Ulrich Christoph Boczkovicz Lőcsén 1535. december 29-én kelt levele, amelyben megköszönte a bártfaiaknak az újrakeresztelkedőkről szóló híreiket, továbbá tájékoztatta őket, hogy mint Perényi Péter tiszttartójától megtudta, Patakon és más helyen sem engedik számukra a letelepedést.⁵⁹

Ferdinánd királynak egy 1538-ban Prágában kelt levele szerint Bártfa továbbra sem mondott le arról a szándékáról, hogy Langot alkalmazza, ezért és más ügyek miatt is küldöttséget menesztettek a királyhoz. A király a március 16-án kelt írásában értesítette a tanácsot, hogy Marcus Kayl bártfai polgár és jegyző révén megkapta a kéréseiket. Ugyanakkor hiába kéri, nem engedheti, hogy Esaias Lang prédikatori állást töltsön be a városban, mivel az ellenkező az egyház bevett törvényével, miszerint házasságban élő embernek prédikatori állás nem adható. Egyben utasította őket, hogy késedelem és ellentmondás nélkül tegyék le hivatalából, és bocsássák el a nevezett prédikátort.⁶⁰

Esaias Langtól nem maradt fenn szövegünk, mely megerősíthetné vagy cáfolhatná az anabaptista nézeteivel kapcsolatos feltételezéseket, csupán egy hozzá intézett, igen izgalmas kontextusban megőrződött levél, melyet Wacław Urban adott ki a bártfai levéltárból egy meglehetősen téves interpretáció kíséretében, ugyanis a levél szerzőjének Andreas Fischert tekintette, ezt a beállítást azután Daniel Liechty meggyőzően cáfolta. A levelet 1534. február 22-én írja magiszter Andreas Cremnitianus eperjesi prédikátor Esaias Lang bártfai prédikátornak, a kézirat azonban az eredeti levél terjedelmét jóval meghaladó polemikus glosszákat is tartalmaz. Az ismeretlen glosszátor (aki talán a bártfai városi kancellária kötelékébe tartozott) igen képzett, jól ismeri Cremnitianust és maró gúnnyal figurázza ki ennek latin stílusát és irodalmi műveltségét, bár teológiai tartalmú kritikába nem bocsátkozik. Néhány szűkszavú megjegyzéséből mégis arra következtetni, hogy a reformáció szellemében gondolkodik. Utalást tesz Cremnitianus korábbi sziléziai, nem éppen dicsőöséges tartózkodására is. A bíráló joggal tűzi tollhegyre a levélíró igencsak keresett, mesterkélt, az érthetlenségig menően affektált kifejezéseit.⁶¹

Ki lehet a levélíró? Ebből a korszakból öt-hat Andreas Cremnitianust is említene forrásaink, akiknek azonosítása és elkülönítése eddig is sok zavart okozott a szakirodalomban. Jelöltjeink közül biztosan kizárhatjuk a leghíresebbeket, a morva Andreas Fischert és a körmöci Andreas Meixnert, a bécsi egyetem tanárát († 1515).⁶² Mivel magisztert keresünk, komoly eséllyel jönnek szóba a körmöci Andreas Schondelig⁶³ és Andreas Voit.⁶⁴ Van egy náluk is idősebb papunk, Andreas Kerl Cremnitianus, akit mint igen

59 ETE 3,62. Elűzött anabaptisták engedélyt kértek a Sárospatakon való megtelepedésre: ETE 3,59 (1535.12.17.).

60 ETE 3,233k.

61 Wacław Urban: Eine theologische Auseinandersetzung um den slowakischen Täufer und Spiritualisten Andreas Fischer, 1534. Archiv für Reformationsgeschichte 71 (1980) 149–159, 151–158.

62 MUW II,230; Schrauf Károly: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453–1630. Magyarországi tanulók külföldön 4. Bp. 1902.47, 80, 142, 269, 376k; AW nr. 21970, 22156, 22792, 23152, 23224, 23470, 24137, 24194, 25085, 25153, 25412, 25842.

63 MUW II,315 (1503.10.13.); valószínűleg azonos Andreas Georgy krakkói diákkal (1504 II.), aki 1505-ben verekedésbe is keveredett. AC 2,91; Wladislaus Wislocki (ed.): Acta rectoralia I (1469–1537). Cracovia 1893–1897. 463 (nr. 2047).

64 MUW II,443 (1517.10.14.).

rosszhírű vibornai (Sörkút) plébánost 1536-ban, közel 60 éves korában Georg Leudischit adott össze Késmárkon egy kiugrott szerzetes ifjú leányával.⁶⁵ A Langgal vitázó eperjesi prédikátor valószínűleg nem vele azonos, hanem azzal az András mesterrel, akit Jacob Teinczer selmeci kántor közvetítésével 1534-ben Svedlérrel, illetve Szepesolasziból hívtak Selmece papnak, s aki 1538-ban Besztercebányán volt prédikátor. Mivel az *Egyháztörténeti emlékek*-ben közölt levelében öreg voltát emlegeti, ő lehetett harminc évvel korábban Schondelig néven bécsi és Andreas Georgy néven krakkói diák.⁶⁶

Ennek a Cremnitianusnak a kijelentéseivel a Langnak szóló levél tartalmát is összefüggésbe hozhatjuk, hiszen a selmecieknek egyrészt katolikus elkötelezettségét hangsúlyozza és panaszkodik az úgynevezett evangélikusokra,⁶⁷ másrészt az általa ugyanekkor használt zsargon (az apostoli üdvözléttől az „isteni ige tiszta hirdetéséig”) már a reformáció hatásainak pozitív feldolgozását mutatja. Moralizáló hangja az erasmianusokra emlékeztet.

A Bártfán őrzött és a glosszátor által ízekre szedett írásnak már első mondatából ugyanennek a humanista egységtelológusnak az alakja lép előnk: *Gratia et pax a Deo pacis et non dissensionis, a spiritu, sed sanctae unionis*. Megengedve, hogy Krisztus az egyetlen közbenjáró (1 Tim 2,5), kiáll a szentek tisztelete és segítségül hívása mellett, valamint az isteni ige tekintélyét védelmezi. Langot megtérésre, Erasmus szavával *resipiscentia*-ra biztatja. Levele végén nyilvános vitára hívja ki a bártfai prédikátort. Az epistola alapos bibliaismeretről tanúskodik (mely mégis könnyűnek találhatik a glosszátor mérlegén), de ennél is feltűnőbb a Szentlélekre való unos-untalan hivatkozás. Jellemzően forgatja ki, rántja össze Vergilius sorait (Aen. 6,726k): a spirituális kozmológiából spirituális ekklesiológiát formál, nála nem az elme (*mens*) az, ami a holt tömeggel szemben erő kifejtésre képes és a testnek életet ad, hanem a Lélek (*spiritus*).⁶⁸ Ha a tekintélytiszteletet leszámítjuk, a soraiból rekonstruálható eklektikus tanítás leginkább a schwenckfeldianus teológiára emlékeztet, meglehet, Sziléziában szívta magába.

És mit tudunk meg ezekből Esaias Langról? Cremnitianus úgy szól hozzá, mint elkötelezett lutheránushoz (*Lutherus tuus*), aki a szentek tisztelete ellen prédikál, akinek szabados tanítása aláássa az erkölcsöket, s aki a (skolasztikus) teológia élő és elhunyt tekintélyeivel száll vitába. Ez – ilyen hosszú levélből – meglehetősen kevés információ, de Lang esetében inkább cáfolja, mintsem alátámasztja az anabaptizmus vádját.

A Lang távozása körüli huzavonában Bártfa plébánosa ott hagyta az állását, ezért a tanács hosszú ideig tartó pap- és prédikátorkeresésbe fogott. Megkeresésükre a bártfai születésű Erasmus Dyck a Liegnitz mellett Gránowitzból (Granowice PL) azt írta, hogy Sziléziában kevesen vannak, akik az Isten ígését igazul hirdetik, tanúul erre az akkor már Bártfán lévő Leonhard Stöckelt (1510-1560) hívta.⁶⁹

Michael Radaschinus († 1566) hainburgi lelkészkedése után 1540 tavaszán állás nélkül Pozsonyban tartózkodott, itt értesülhetett róla, hogy a bártfaiak már jó ideje keresik lelkészüket. A besztercebányai magisztrátus és a pozsonyi Leopold Kophart levelezéséből

65 ETE 2,393, 407, 414.

66 ETE 2,360k, 367k; 3,229.

67 ETE 2,360: *conformis sit ecclesie catholice* [...]; uo 367: *etlichen unverstendigen lewten, die sich dan evangelisch nennen*.

68 Urban i. m. 152: „a Spiritu [...], qui agitat molem et magno se corpore miscet Ecclesiae...”

69 ETE 3,445 (1540.3.11.).

ugyanis úgy tudjuk, hogy utóbbi javasolta számukra Radaschinust, mint békeszerető és felforgatásra nem hajlamos lelkészt:

„Van nálunk egy hírnöke az isteni igének, Michael Radaschinus Liburnus, akinek élete és tanítása tiszta, aki jellemes, komoly és ízig-vérig evangélikus (*totus evangelicus*), most azonban független és szabad minden elkötelezettségtől, aki ha bárhová meghívást kapna (mert nem vár másra, mint erre), hiszem, hogy nyomban örömmel indulna oda. Az elmúlt évben a hainburgiaknál hintette Isten igéjét.”⁷⁰

A bányavárosiaknak viszont már volt ekkor papjuk a bártfaiak által is sűrűn kért Bartholomeus Francius személyében, így nem tartottak Radaschinusra igényt (csak a vele együtt ajánlott hainburgi iskolamesterre⁷¹), de éppen ők hívhatták fel Radaschinus figyelmét a bártfai üresedésre. Életrajzírói azonosítják őt a zágrábi egyházmegyében született, Wittenbergben 1529. július 31-én beiratkozó Michael Liburnusszal. Ha valóban ő tanult ekkor itt, akkor sincs semmi tudomásunk róla, hogy merre járhatott az 1530-as években. A horvát lakosságú Hainburgba horvát nyelvtudása vezethette, Bártfán 1544-től kezdve vannak róla adatok.⁷² Az 1540-es évek elején találkozott tehát egymással Bártfán a szabad királyi városi reformáció évtizedekre meghatározó teológuspárosa, egyházszervezők és hitvitázók, a plébános, majd esperes Michael Radaschinus és a rektor Leonhard Stöckel.

Rövidítések

- ACB Štátny Okresný Archív v Bardejove, Archivum Civitatis Bartphae
AC 2 Adam Chmiel: Album studiosorum universitatis Cracoviensis. Tomus II. 1490-1551. Cracoviae 1892.
AW „Wiener Artistenregister” 1497 bis 1555. Acta Facultatis Artium IV (UAW Cod. Ph 9) 1497 bis 1555. Personen-Nennungen im Zusammenhang mit Prüfung, Graduierung und Verteilung der Vorlesungsthemen. Nr. 21915 bis 29258. Bearbeitung: Thomas Maisel, Ingrid Matschinegg. Textfassung: Thomas Maisel. Wien 2007.
www.univie.ac.at/archiv/artreg/AFA4%20nr%2021915%20bis%2029258.pdf
ETE Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. Ed.: Bunyitay Vince et alii. 1-5. Bp. 1902-1912.
MBW Melanchthons Briefwechsel. Kritische und kommentierte Ausgabe. Ed. Heinz Scheible / Johanna Loehr. Stuttgart-Bad Cannstatt 1977-
MUW Franz Gall / Willy Szaivert (Hg.): Die Matrikel der Universität Wien. Bd. II–III. Wien/Köln/Graz 1959–1971.
Quellenbuch Quellenbuch zum Geschichte der evangelischen Kirche in Schlesien. Hg. Gustav Adolf Benrath et alii. München 1992.

⁷⁰ ETE 3,446-448 (1540.3.18). A Liburnus melléknév Dalmácia északi részének lakóit jelöli. Radaschinus horvát származását a Matricula Molleriana is említi: ETE 2,427. Kophart levele is a lutheri reformáció hívei között elterjedő apostoli üdvözzettel indít!

⁷¹ ETE 3,482k.

⁷² Jankovič i. m. 1990. Radaschin lánya 1571-ben Lipcsébe ment férjhez: VD 16. H 1920; RMK III. 5340.

REFORMÁCIA V BARDEJOVE PRED STÖCKELOM

(Resumé)

Wolfgang Schustel (+ 1553) vzbudil pozornosť cirkevných historikov už skôr, väčší priestor mu však venovali až slovenskí historici Vendelín Jankovič a Miloslava Bodnárová, ktorí ňuho objavili aj radikálne, ba až anabaptistické názory.

Schustel pochádzal z Griesbachu pri Pasove, no s celou rodinou sa skoro dostal do Košíc a v krakovskej matrike ho zapísali ako Košičana. Narodil sa okolo r. 1500 a v 20. rokoch mohol byť prešovským kaplánom. Najneskôr od r. 1524 bol kazateľom v Košiciach, no už r. 1527 ho nachádzame ako bardejovského kazateľa, kde v nasledujúcom roku prechodne prevzal aj faru ako administrátor.

Po neúspešnej voľbe farára sa Schustel vo svojich listoch opäť označoval za kaplána, čakajúceho na nového farára a dovtedy sa starajúceho o farnosť. Napokon po nástupe nového farára Schusstel r. 1530 Bardejov opustil. Nezhody s ním boli zrejme jednou z príčin odlišného chápania Písma u Schusstela.

Päť Schustelových listov, písaných bardejovskému magistrátu vo veci farnosti v bardejovským archíve je nedatovaných a rovnako nedatovaný je aj podobný šiesty, nachádzajúci sa v Budapešti. Na základe neskorších udalostí je jasné, že vznikli v r. 1528 – 1529. Na začiatku r. 1530 mesto opustil a v tom istom roku sa zdržiaval vo Wittenbergu, odkiaľ na odporúčanie Bugenhagena a Melanchtona odišiel za kazateľa do Görlitzu.

Podľa všetkého sa tam oženil. R. 1537 písal do Bardejova zo Svídnice (Schweidnitz), o tri roky z Hirschbergu vo veci nového mestského kazateľa. Do Görlitzu sa zo Sliezska vrátil r. 1545 a zaujal miesto v Kostole sv. Petra. Keďže nemal dedičov, odkázal tamjšej cirkvi svoju knižnicu: 71 diel v 45 zväzkoch, medzi nimi spisy cirkevných otcov, najmä Augustína, ale aj Luthera, Melanchtona, Brenza a Bugenhagena.

Dva spoľahlivo datovateľné roky Schustelovej dráhy sú odchod do Wittenbergu a Görlitzu (1530), ako aj pozvanie z Košíc do Bardejova (1526). Na začiatku r. 1527 písal z Bardejova Košičanom, prečo sa k nim po dvoch nezaplatených rokoch nevráti. Vieme tak nielen roky jeho košického pôsobenia (advent 1524 – jeseň 1526), ale aj začiatok bardejovského pobytu (koniec r. 1526).

Môžeme hľadať v osobe Schustela prvého bardejovského reformátora? V jeho listoch znie jednoznačne reformátorský tón. Explicitnú koncepciu reformátorského učenia nachádzame však až neskôr, v jeho textoch z jari 1530. Schustel ho napísal už pri svojom odchode z Bardejova, pred stretnutím s Lutherom a Melanchtonom.

Bol Schustel anabaptistom? Slovenskí historici to podopierali argumentmi:

1. Schustel sa snažil bardejovských mešťanov prinútiť dodržiavať jeho učenie s pomocou svetskej moci a založiť tak „starozákonnú náboženskú republiku“;
2. Svojich bardejovských veriacich chcel primäť k uzavretiu dohody spečatenej prisahou ako Thomas Müntzer v Allstedte a Mühlhausene;
3. V jeho listoch používal pri obradoch pojem *affenspiel* (opičia hra), čo cirkevnohistorickej spisbe evokuje Müntzera;
4. Na miesto liturgických úkonov s radikálnym zjednodušením postavil jedine akt viery a lásky, ako aj ďakovnú pieseň;
5. Aj Melanchton cítil potrebu v Görlitzu vyhlásiť, že Schustel nie je ani anabaptista, ani zwinglián;

Ad 1) Významným rozdielom medzi ním a sobotistami je, že kazateľ nevolal na pomoc mestskú radu proti ľudským výmyslom, ale na ich obranu (obranu omše, kultových predmetov, svätých, pôstu, sviatkov).

Ad 2) Obranné spojenectvo bolo nielen u Müntzera, ale aj Sperata.

Ad 3) Slovo *affenspiel* požíval často aj Luther, ako aj Müntzer, s obsahovým rozdielom, pričom jeho používanie Schustelom je podobné Lutherovmu a vyskytuje sa až po návrate z Wittenbergu.

Ad 4) Jediným dôkazom radikálnych liturgických novôt uňho je list z Görlitze, ktorý však hovorí iba o jazyku spievania a obradov, pričom spomínanie Večere Pánovej v lutherskom duchu rozptyľuje špekulácie o jeho spirituálnom obsahu.

Ad 5) Každopádne treba zvážiť prečo Melanchton cítil potrebu napísať Görličanom: *Schustel nie je novokrstencom, ani zwingliánom*. Mohol cítiť niečo v Schustelovom správaní alebo uvažovaní, čo mu pripomínalo radikálov. Mal sklony k moralizovaniu a ním hlásané Evanjelium podľa neho samého bolo dosť „kyslé“.

Z bardejovského obdobia sa zachovali jeho dva cykly téz: najprv v 14 článkoch príčiny svojho plánovaného odchodu, potom takisto v 14 článkoch podmienky svojho zotrvania v meste. Vystupoval proti sedeniu v krčmách a veľkú váhu kládol na svätenie sviatkov, návštevu kostola a počúvanie kázne.

Zrejme je nielen chýbanie dogmatických otázok, ale aj to, že sa vôbec nezmieňuje o návšteve liturgických obradov, prijímaní sviatostí. Z textu je jasné jeho nazeranie na kazateľský úrad. Nestaral sa do vecí kaplána, omše a farnosť riadil iba prechodne a z núdze, do príchodu farára. Zavolali ho na kázanie, preto sa zaoberal iba chrámom počas sviatočných dní. Jeho mravná norma sa dá zhrnúť „*zanechajte pozemské a citové záležitosti!*“

Šťastnou okolnosťou je, že sa dochoval dogmatický základ tejto prísnej etiky, a síce z Görlitze po návrate z Wittenbergu, z r. 1531, no tieto myšlienky sú v úplnom súlade s jeho skoršími praktickými opatreniami v Bardejove. Tento názor je takým originálnym, nezaraditeľným k žiadnemu zo známych reformačných prúdov, že iste obsahuje vlastný Schustelov návrh: kto dlho a s pôžitkom, s pomocou biblických príkladov vyznáva formulu triády viera-láska-sebadisciplína, aby pri tomto prekvapivom zistení vyhlásil „*Boh si teda praje, aby sme obrezali svoje srdce, to je sebadisciplína*“.

Čítajúc tieto riadky je stále menej prekvapivé, že v ústach Bardejovčanov zhorklo sladké mlieko Evanjelia a ich vzťah s kazateľom sa pokazil. Z prameňov nie je síce zrejmé, či „*radikálneho novátora*“ Schustela prepustili z úradu, alebo naopak, zbytočne súrili jeho návrat, avšak je jednoznačné, že kazateľ mal málo podporovateľov z radov mestskej rady a mešťanov. Odchádzajúci kazateľ si bol vedomý, že si ho prajú späť sotva dvaja-traja. Pri porovnaní bardejovských a košických listov je zrejmé, že v Košiciach boli myšlienky reformácie pravdepodobne rozšírenejšie.

Obraz o Schustelových kázňach dopĺňajú údaje z Görlitze. R. 1535 prišiel s návrhom, aby medzi mestské predpisy zaradili pravidlá obliekania žien a zakrývanie ich úst šatkou. Keďže onedlho sa oženil, akiste sa stal obeťou zvädzania slobodnej dievčiny bez šatky na ústach. Viera, nádej, disciplína: toľko mu ostalo z bardejovských rokov! O štýle jeho kázní jeden zo súčasníkov sarkasticky vyhlásil, že namiesto triezvej argumentácie zasypával sediach strašným revom.

Medzi Schustelovým správaním sa pred a po pobyte vo Wittenbegu je ešte jeden rozdiel. Už skôr sa zdržiaval kritiky náboženských úkonov. Tieto otázky súviseli s príjmami zo

štóly, ich zmena si vyžadovala podporu mestskej rady, lebo výpadok príjmov kňazov bolo nutné niečím nahradiť. Schustel však túto podporu nemal. Možno ho však tieto problémy nezaujímali, až kým neodišiel do Wittenbergu. Z jedného krakovského listu vyplýva, že si osvojil základné myšlienky reformátorskej teológie, tézu *solus Christus*, nie je však isté, či si bol vedomý všetkých praktických dôsledkov tejto tézy. Až po osobnej skúsenosti v Sasku, ako ukazujú jeho listy z Görlitze s Lutherovým oduševnením vystúpil proti cirkevným prežitkom, tradičným zvykom. Akoby chcel nahradiť to, čo v Bardejove zameškal a trápilo ho, že vo svojich starších kázňach nemal tieto reformačné myšlienky.

Veľmi ďaleko od pravdy sú tí bádatelia bardejovskej reformácie, ktorí vidia v Schustelovi obrazoborca, no on bol vlkom iba podľa mena, nenarábal mečom, ale jazykom a jeho trpké Evanjelium, hlásané z kazateľnice, nepresvedčilo podstatnú časť mešťanov. Tento úspech čakal na kazateľa Izaiáša Langa z Jihlavy.

REFORMATION IN BARDEJOV BEFORE STÖCKEL

(Summary)

The present paper deals with the personality of Wolfgang Schustel, who came from Griesbach in Passau, but with the whole family he got early to Košice and in Krakow registry office he was enrolled as the citizen of Košice. Born around the year 1500, he could be Prešov chaplain in his twenties. At the latest since 1524 he was a preacher in Košice, but in 1527 he became the preacher in Bardejov, where the following year he temporarily took over a parish and became a parish administrator. After an unsuccessful election for being a pastor, Schustel again identified himself in his letters as the chaplain, waiting for a new pastor and by then taking care of the parish. Finally, after the arrival of the new pastor, Schustel left Bardejov in 1530. Different understanding of the Scriptures was probably the reason of disagreements between Schustel and the new pastor.

From the period of Schustel's stay in Bardejov there have been preserved his two cycles of theses. In his first 14 articles there have been explained the causes of his planned departure, and in next following 14 articles there have been presented the circumstances of his stay in the town. He rejected sitting in pubs and paid a big attention to keeping religious feasts, visiting church and listening to sermons.

